

RECENZIO: MÁRÉ-VÁR A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKORBAN

FELD ISTVÁN¹

Magyar Régészet 14. évf. (2025) 4. szám, pp. 42–45.

Talán nem téved nagyot a recenzens, ha azzal kezdi ismertetőjét a 2005 óta megjelenő, eddig főleg itineráriumokat és archontológiai munkákat közreadó kiadványsorozat legújabb kötetéről – amely a HUN-REN – Magyar Nemzeti Levéltár – Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjában készült –, hogy a maga nemében egyedülállónak tekinthető. Mindenesetre számára nem ismert még egy olyan magyarországi középkori vár, amelyről hat neves történész – a jelenlegi közepgeneráció eddig már kiemelkedő munkásságot felmutató képviselői – tollából önálló tanulmánykötet került volna összeállításra. A háttérben itt egy rendezvény, a szerkesztők megfogalmazása szerint egy „tudományos-ismeretterjesztő konferencia” fedezhető fel, amelynek helyszínéként maga a kötet címében szereplő erősség szolgált 2021-ben.

Ezen rendezvény közleménnyé átdolgozott, tudományos apparátussal ellátott előadásait tartalmazza a több mint 250 oldalas könyv. Közülük négy tanulmány foglalkozik kifejezetten a vár(akk)al. A két további közül az egyik a közeli Szászvár mezőváros késő középkori képét vázolja fel a település egyetlen fennmaradt oklevele kapcsán, a másik pedig a környező kistérség településeinek tárgyalására vállalkozik az ismert 16. századi török összeírások alapján.

A könyv első dolgozata Nógrád Árpád munkája, aki az Anjou-kor első évtizedeiben rendkívül érdekes pályát befutott – az írott források szerint 1301 és 1329 között aktív, előbb Kőszegi (II.) Henrik bán, majd fia, János familiájának tagjaként, s végül Anjou I. Károly király ispánjaként működött – Bogár István életét és kapcsolatrendszerét vizsgálja országos kontextusba ágyazva. Erre az adott lehetőséget, hogy a – feltehetően a Zsidó-nemzetségből származó – nemes nevével több, mint 50 oklevélben találkozunk, s személyét már sok szempontból tárgyalta a korábbi irodalom. Pályafutásának részletekbe menő elemzése rendkívül plastikus, a választott szűkebb téma által megkívántnál messze átfogóbb képet ad a tartományurak/oligarchák működésének utolsó szakaszáról és az első Anjou-uralkodó koronáért folytatott harcáról. Különösen tanulságos annak tárgyalása, hogy bár a hozzá átvált Bogár István már 1316-ben adománylevelet kapott Máré várára Károly királytól, a tényleges birtokba iktatása azonban elhúzódott, s így az adományos *de jure* sokáig csak mint királyi várnagy irányíthatta az erősséget és tartozékait. A tanulmány olvasójában végül csupán egy vonatkozásban marad hiányérzet: nem tudja meg, ki is lehetett az építtetője ennek a szerencsés módon magas falakkal ránc maradt mecseki várnak? Az oklevelekben a Kőszegiei birtokaként tűnik fel, az azonban a korszak várairól jelenleg rendelkezésünkre álló ismeretek alapján szinte kizártnak tekinthető, hogy ők is emeltették volna! Talán érdemes lett volna megvizsgálni, lehetséges-e a terület Árpád-kori forrásadottságait tekintve ebben a vonatkozásban egyáltalában egy hipotézis megfogalmazása?

A következő tanulmányban C. Tóth Norbert, a kötet társszerkesztője és a kiadványsorozat felelős kiadója

Varga Szabolcs – C. Tóth Norbert (szerk.),
Máré-vár a középkor és kora újkorban.

Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 17.
Budapest: Magyar Medievisztikai Kutatócsoport,
274 pp.

¹ Ny. egyetemi docens, ELTE BTK Népvándorlás kori és Középkori Régészeti Tanszék. E-mail: feld@t-online.hu

a vár és urai 14-16. századi történetét mutatja be. Az említett Bogár István Máréi-család tagjaiként is szereplő leszármazottai, a Gunyafiak, majd a Bátmonostori Töttösök birtoklásának nem éppen könnyen követhető tárgyalása után különösen részletes elemzést olvashatunk itt a Várdai-családról, hála a közel 150 évig zajló pereskedések során született iratanyagnak. Tulajdonképpen ez az első átfogó modern feldolgozása ezen jelentős késő középkori magyarországi nemesi család történetének. Különösen tanulságos az, hogy az utóbbiak miként szerezték meg az utolsó Bátmonostori Töttös lánya, Orsolya kezével a várat és az ahhoz tartozó jelentős birtokokat. A szerző itt jogosan hangsúlyozza, az általa vizsgált jelenség korántsem tekinthető egyedinek.

Horváth Richárd, akit kortársai „a” várkutató történésznek tekintenek, tanulmányában Máré várának helyét és jelentőségét kívánja meghatározni a tolnai-baranyai régióban. Munkájában 17 erősséget vesz számba, köztük olyanokat is, amelyekről nem ismert okleveles említés. Ennek kapcsán az írott forrásokkal dolgozó kutatók közül talán elsőként ismeri el a régészeti kutatások jelentőségét, s fogalmazza meg (alapvetően a 12-13. századot tekintve), hogy „*az írott forrásokban szereplő, illetve a terepen azonosítható... várak száma korántsem egyezik*” meg. Arra ugyanakkor nem tér ki, hogy ez a megállapítása egyúttal kétségbe vonja a korszak váraira vonatkozó eddigi statisztikák és térképi ábrázolások (az utóbbiakra lásd legutóbb F. ROMHÁNYI 2024, 72) használhatóságát és egyúttal értelmét. A továbbiakban Kubinyi András szempontrendszer alapján vizsgálja a térség erősségeinek rezidenciaszerepét. Máré vonatkozásában nem látja annak jelét, hogy tulajdonosai a középkor végén bővítették, átépítették, erősítették volna, s úgy véli, hogy ekkor nem szolgált a birtokos család székhelyeként. Különösen figyelemre méltó, hogy ugyancsak Kubinyi a városok rangsorolására kidolgozott pontrendszer alapján kitér arra is, hogy miért (nem) érdemes hasonló módon kísérletet tenni az erősségek hierarchiájának meghatározására. Végül csak három csoportba osztja be a vizsgált várakat. Az elsőbe a főpapok és a „magnificus” jelzővel illetett arisztokrata családok (sokszor csak „ideiglenes” jelzővel említett) rezidenciái, a másodikba a kisebb birtokállománnyal rendelkező, általában az „egregius” jelzővel illetett családok lakhelyei, illetve egyházi várak kerültek, mint Dombó, Szászvár és Pécsvárad. A további, mintegy tucatnyi erősség – köztük Máré – már csak a harmadik csoportba szorult, mivel „*nem számítottak birtokosuk központi szerepet játszó várának.*” Ez – a szerző által csak kísérletnek szánt – besorolás nyilvánvalóan számos ponton vitatható, de a további kutatás számára mindenképpen figyelemre méltó javaslat.

Nem kevésbé fontos kérdéseket érint a vár történetét a mohácsi csatától az 1543. évi török foglalásig terjedő, kevesebb, mint két évtizedet tekintve alaposan vizsgáló dolgozat, a konferencia-szervező és társ-szerkesztő Varga Szabolcs munkája. Kiindulópontját az erősségben 1960-ban G. Sándor Mária régész által vezetett ásatáson előkerült két, egy-egy félköríves lezárású, mecseki mészmárgából faragott reneszánsz ajtókerethez kötött címerpajzs ábrázolása, egy kardot tartó kar képezi – mégpedig egy (erre először Buzás Gergely (Buzás 2017, 389) hívta fel a figyelmet, a szerző azonban nem tér ki rá) jobb, illetve egy bal kar, amelyek tehát tükrörszimmetrikusak egymással.

A vizsgált időszakra vonatkozó ismert írott adatok mintaszerű elemzése után arra az eredményre jut, hogy az előző tanulmány kapcsán említett Várdaiak valószínűleg 1527-ig még rendelkezhetek a vár – különösebb indoklás nélkül „várkastély” névvel illetett erősség – felett, s Horváth Richárd előzőekben említett véleményétől eltérően, a család egyik állandó rezidenciájaként valószínűsíti azt a Mohács előtti időszakban. A címerkép ugyan Varga Szabolcs szerint sem köthető a Gutkeled-nemzetségből eredő Várdaiak bármelyik tagjához, de ő ennek ellenére – történészek esetében szokatlan, de feltétlenül indokolt módon – művészettörténeti érvekre, azaz a kőfaragványok pécsi és szászvári párhuzamaira hivatkozva, mégis inkább e család valamelyik tagját véli a vár reneszánsz átépítetőjének. A recenzens véleménye szerint ezt az álláspontját támogatják még a Tolna vármegyei ozorai, nyéki és talán a dombói várból ismert, egyező anyagú, s egyformán az 1510–1520 közötti időszakból eredeztethető reneszánsz részletek. Ezért úgy tűnik, felülvizsgálatot igényel G. Sándor Mária tézise a Fráter Györgyhoz kötött, 1531–1543 közötti pécsvárad reneszánsz építkezésekről is.

Nagy kérdés azonban, hogy mit kezdjen ezek után a kutató a hasonló heraldikai forrásokkal, sőt az egyik márói nyíláskeret – a tanulmány szerzőjének megfogalmazása szerint „büszkeségtől duzzadó” – feliratával?

Igaz, az utóbbit töredékeiből kiegészítő G. Sándor Mária sem vélte úgy, hogy abban feltétlenül egy erősség fegyveres elfoglalásáról lenne szó. Pedig ez jól illene az 1527 és 1533 között a szervitorai, Nagy Zsigmond és Thardassy István révén a vár felett rendelkező Bakics Pálhoz, akit az ásató régész a vár átépítettőjének tartott, miközben a kardos kéz címerének legfeljebb egy részeként volt értelmezhető. Varga azonban nemcsak a heraldikai problémák és közvetlen építési adatok hiánya miatt tartja ezt valószínűtlennek, de véleménye szerint a jeles rác katona Mohács utáni életpályájának helyszínei és időrendje sem szól emellett. Azt a Buzás Gergely által 2017-ben megfogalmazott Gergely (BUZÁS 2017, 389) hívta hogy Bakics említett emberei egyikéhez lenne köthető egy esetleg 1533 és 1537 közötti építkezés, nem csak amiatt tartja kevésbé életszerűnek, hogy az ő címerüket nem ismerjük, de szerinte társadalmi státuszuk sem utal erre. Rendkívül korrekt módon így végül a további kutatások számára hagyja feladatként a kérdés megoldását.

Lakatos Bálint a középkori mezővárosaink szakértőjeként tanulmányában az általa meggyőzően 1468-ra keltezett szászvári kiadvány és az abban foglalt ügy alapos vizsgálata mellett kitér az oppidum 15. századi öngazgatási szervezetére, topográfiájára és a településhálózatban elfoglalt helyére is, példát adva egyetlen dokumentum értékelésének széleskörű lehetőségeire. Természetesen közli függelékben az oklevél szövegét és fordítását is. Végül a turkológus Sudár Balázs dolgozata a Völgységi-patak felső folyása (Magyaregregyet és Szászvárt is magába foglaló) mintegy 25 települése hat, 1546 és 1579 között keletkezett török összeírását elemzi. Részletesebb ismertetés helyett csupán azt érdemes idézni, ami a munkában a családfők az összeírásokban megfigyelhető eltűnésének okairól olvashatunk: „1566-ban például tudjuk, hogy a hódítók sáncmunkára hajtották a falvak népét Szigetvár ostrománál, ahol a védők kényszerűségből halomra lötték őket.” Egyetlen mondatban talán nem is lehet jobban megfogalmazni a korszak hétköznapijainak tragikumát.

Az eddigiek alapján jogosan gondolhatja az olvasó, hogy a magyar történettudomány egy igen fontos, s minden bizonnyal nagy hatású új gyümölcseinek ismertetését olvashatja most asztali vagy táblagépe, mobiltelefonja képernyőjén, s ebben alapvetően nem is téved. De ha már a „kép” fogalmát használja a recenzens, nem hallgathatja el, hogy e téren súlyos problémákkal küzd az ismertetett kötet. Nem mintha nem találnánk benne elegendő illusztrációt, sőt! Közel húsz oklevélfotó, térkép és családfa segíti a szövegekben foglaltak alaposabb értelmezését, amelyhez még számos táblázat csatlakozik. Ez egy történettudományi munka esetében alapvető elvárás, mint ahogy azt sem illendő kritikával illetni, hogy nyolc, részben egész oldalas fényképet is találunk itt a várban végzett 1960. évi ásatásokról, valamint „az 1960-as években” végzett kutatásokról/helyreállításokról. Természetesen nem várható el az egyes fotókon ábrázoltak közelebbi szöveges meghatározása, bár egy történész bizonyára joggal nehezményezi, ha egy művészettörténész vagy régész oklevél- vagy iratfotót mellékel pontos adatok (évszám, őrzési hely, leltári szám nélkül) munkája ügymond „díszítésére”. Itt ugyanis alapvetően csak ezt a célt szolgálják ezek a felvételek.

Mindezeket túl a kötetben 14 lapon több tucat digitális, 3D rekonstrukció is található, s ezek mennyisége alapvetően meghatározza a képanyag egészét is. Ezeket senki nem vállalta a nevével – mint copyright csak „Pazirik Kft.” olvasható az aláírásban. S ez nem véletlen. A rekonstrukciók ugyanis minden kifejezett szakmai kontroll nélkül készültek, s így az ilyen típusú ábrázolások terén piacvezetővé vált vállalkozás önmozgásának tekinthetők. Természetesen szó sincs arról, hogy egy ilyen kötetből száműzendők lennének ezek a látványos „vizualizációk” vagy „rekonstrukciós kísérletek”, amelyek egyébként a történeti kiállítások, információs tablók általánosan elfogadott elemei. Az azonban egy tudományos igényű kiadványban nem mindegy, hogy mennyire megalapozottak az ilyen ábrázolások.

Az egyes hibák tételes felsorolására természetesen a recenzens itt nem vállalkozhat. De feltétlenül érdemes megemlítenie, hogy a 36. oldalon egy olyan alaprajz található, amely szerint a 14. századi várban nem volt lakóépület – vajon hol lakott a Nógrády Árpád által tárgyalt Bogár István? – illetve két be/ki/járata lett volna ekkor az erősségnek, amely természetesen kizárható. További, a 14. századi állapotot bemutatni kívánó rajzokon az utóbbi már nem fedezhető fel, sőt feltűnik egy – ki tudja, miért – földszintes lakóépület is az ismert palota helyén. Kétségtelen, hogy a várban G. Sándor Mária által folytatott ásatások monografikus feldolgozására máig nem került sor. A kutató csupán két előzetes jelentést tett közzé (G. SÁNDOR 1964; 1966), s főleg a reneszánsz átépítésnek, az ehhez köthető kőfaragványoknak szentelt kiemelt figyel-

met (G. SÁNDOR 1984). Csak az utóbbiban közölte a teljes feltárási alaprajzot, sajnos minden kommentár nélkül. A Pazirik Kft. ismeretlen munkatársa ezt a most bemutatott kötet számára digitalizálta, s önkényesen válogatva egyes részletek között, három változatot is készített belőle – ezek egyikén bizonyára nem szándékosan jelezve hozzá nem értését: ez lett a vár „*periodikus alaprajza*”. Emellett ezek alapján számos 3D-ábrázolást is gyártott, amelyeken egy monumentális, soktornyú külső vár több periódusa jelenik meg, miközben az ásatási beszámolók csupán palánkerődítésekről szólnak.

Az kétségtelenül nagy hiányosság, hogy a szervezők nem kértek fel egy kutatót az erősség épületrégészeti kutatása, építéstörténete és leletanyaga legalább vázlatos, de kritikai értékelésére, továbbá a témához méltó dokumentációs anyag összeállítására. Ez jelentősen növelte volna a kötet értékét, jelezve a tudományágak közötti, interdiszciplináris együttműködés lehetőségeit, s azt, hogy egyetlen szakterület sem kívánja kisajátítani a maga számára az illetékességet egy-egy téma kapcsán. Mindez azonban még ma is egy fontos, most már alapvető történeti előmunkálatok után elvégzendő feladat.

IRODALOM

Buzás, Gergely (2017). A szászvári vár régészeti kutatása. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 54, 347–402.

F. Romhányi, Beatrix (2024). *Kisatlasz a középkori Magyar Királyság történeti földrajza tanulmányozásához (11–16. század)*. Budapest: Martin Opitz.

G. Sándor, Mária (1964). Régészeti kutatások Márévárban. *Magyar Műemlékvédelem* 1959-1960, 117–128.

G. Sándor, Mária (1966). Adatok Márévár építéstörténetéhez. *Műemlékvédelem* 10/2, 87–92.

G. Sándor, Mária (1984). *Reneszánsz Baranyában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.